

KOROMPAY H. JÁNOS

Erdélyi és Arany: két életmű találkozása

Erdélyi és Arany ismeretségének története három szakaszra osztható. Az 1840-es években Erdélyi János Pesten élt, Arany pedig Szalontán; Világos után Erdélyi Sárospatakon, Arany Nagykőrösön tanított; 1860-ban Arany a fővárosba költözött, de legszívesebben Szalontára tért volna vissza, Erdélyi pedig tovább tanított Sárospatakon, de inkább Pesten szeretett volna dolgozni. Erdélyi a pályája elején, Arany idősebb korában került a tudomány országos irányítói közé, s az idézett helyszínek közötti feszültségek és hullámzó vágyak nemcsak konkrét, hanem szimbolikus jelentéseket is hordoznak. Arany mindvégig szülőföldje vonzaskörében élt, ami reményei szerint családi nyugalmat és nagyobb függetlenséget jelentett volna az őt egyre inkább fenyegető kultikus tisztelettel szemben; a mellőzött Erdélyi viszont, a sárospataki konfliktusokon túlemelkedve, ismét központi kezdeményezővé válhatott volna a fővárosban.

Életpályájuknak, határon túlra került szülőföldjükkel kezdve, számos közös pontja van: sokadik gyermekként születésük, szegénységben való neveltetésük, szüleik korai halála, a sárospataki, illetve debreceni református kollégiumban való tanulásuk, irodalmi munkákkal való jelentkezésük Bajzánál, illetve a Kisfaludy Társaságnál. Mindketten előkelő nemesi családnál, majd egyházi intézményben oktattak, ahová 1851 őszén, szinte egy időben hívták meg őket; kevesen tudják, hogy Erdélyit Nagykőrösről is megkeresték.¹ Tagjai voltak az Akadémiának, amely Aranyt titoknokká, majd főtítkárrá választotta, akárcsak a Kisfaludy Társaságnak, amelynek Erdélyi kezdetben titoknoka, Arany pedig, jóval később, igazgatója lett. Erdélyi a szabadságharcban való aktív részvétele miatt bujdosni kényszerült, Arany is hónapokig várta a letartóztatást. Erdélyi, mint rektor, a sárospataki kollégium ispánja, azaz mindenese lett; Arany sokáig vezette, szintén nagy fáradtsággal, az Akadémia adminisztrációját, amelynek titkárává 1865-ben nem Erdélyit, hanem őt választották meg. Több lapot, illetve folyóiratot szerkesztettek: Erdélyi csaknem szünet nélkül, Arany pedig pesti időszakában. Erdélyi első házasságából egy, a másodikból négy gyermekét temette el; Arany, tudjuk, Juliskát siratta meg. A fiatalon özvegyé vált Erdélyi – ahogy írta – „rémítő szabadságában” járta be Nyugat-Európát;² az öregedő Aranyt csak Karlsbadig vitte el betegsége.

1 T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János költészete = ERDÉLYI János Összes költeményei*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, IVANCSICS Evelin, VÁRADI Eszter, utószó T. ERDÉLYI Ilona, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007 (Kötelező Ritkaságok, 6), 492.

2 ERDÉLYI János *Levelezése*, I, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1960 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 2; a továbbiakban: *EJLev I.*), 215.

Olvasták, elismerték és tisztelték egymást, s írtak és íratlak is egymásról. „[A] kritika Erdélyi és Henszlmann vezérlete alatt új korszakot nyit meg Bajza után” – mondta ki Salamon Ferenc Arany János Szépirodalmi Figyelőjében,³ igen hamar, másfél évtizeddel a Magyar Szépirodalmi Szemle megjelenése után. Arany az Akadémia titkáráként ezekkel a szavakkal jelentette be 1868-ban Erdélyi halálát:

Költő, műbíró, bölcsész: e három jelesség összhangzatban fejlett s jutott érettségre nála; mint költő, néhány darabjában senki mögött nem, – mint műbíró, az egyetemest a nemzetivel kapcsolva, mindenkor a jelen színvonalán áll, s tetemes része van benne, hogy költészetünk a hazai föld érintése által megizmosodjék; mint philosoph, éppen hazai bölcsészetünk kisded pantheonjának oszlopait rakja vala, midőn a kérlelhetetlen halál, a még csak 54 éves férfit [..] oly váratlanul kivágta sorainkból.⁴

Erdélyi így jellemezte Arany költészetét: „mint tudalmasan alkotó művész áll elő, s a tartalom gazdagságát a forma szépségével párosítván új költői világnézetet alapít meg”.⁵ *Kisebb költeményeit* így dicsérte meg: „a lantos költészet újabb kora benne kapta meg eddigelő legméltóbb képviselőjét; [..] a szépirodalom fejlődésében ő haladási fokot képez; [..] nemcsak sikerrel használá fel a népi elemet, hanem öntudatossággal is kötötte össze, mi nagy dolog”.⁶

Szellemi kapcsolatuk 1846-ban vált személyessé. Erdélyi, aki a Kisfaludy Társaság titkáráként vette át a benyújtott pályázatokat, tanúja és egyik elősegítője volt Arany felfedezésének. *Az elveszett alkotmány* egyik bírálójaként úgy összegezte véleményét, hogy „ezen pályairatban vannak meg legtisztábban és előlegesen mindazon kellékek, melyek eposzban megkívántatnak”, s hogy „élethű festését látjuk benne a mai magyar életnek”.⁷ Ő váltott levelet a szalontai lelkésszel az ügyben, hogy a beküldött mű nem álnéven érkezett; ő küldte vissza Aranynak a kéziratot, kérve a nyelv- és verstani hibák javítását;⁸ s ő kapta meg a művet azzal a kísérőlevéllel, amely a könyvsajtót „az írói erény jutalmául s írói bűn ostorául” tekintette.⁹

Még komolyabb szerepet játszott a *Toldi* keletkezésében. 1845-ben *Vörösmarty minden munkáiról* írott tanulmánya (az *Életképek* melléklapjában, az *Irodalmi Őrben*) foglalta össze felfogását a nemzeti eposzról, amely „a magyar irodalomban mindeddig sincs megírva”; szükséges, hogy a hagyományokat stúdiumok helyettesítsék, illetőleg pótolják; „a nemzet legét, legjavát” képviselő költő így gyűjtse össze, és adja át mindazt a népnek, ami annak gyermekkoráról megtudható, hiszen, mint a népdalt, el tudja fo-

3 *Zord idő: Történeti regény*, Szépirodalmi Figyelő, 2(1862), II/5. (jún. 5.), 69.

4 ARANY János *Összes művei* (a továbbiakban: *AJÖM*), XIV, szerk. GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1964, 252.

5 ERDÉLYI János, *Egy századnegyed a magyar irodalomból* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (*A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai*, 14; a továbbiakban: *ITP*), 252.

6 ERDÉLYI János, *Arany János kisebb költeményei* = *ITP*, 267.

7 *AJÖM* I, szerk. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951, 223.

8 1846. dec. 10. előtt. *AJÖM* XV, szerk. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975, 36.

9 1846. dec. 10. Uo., 38.

gadatni magát a hőskölteményt is.¹⁰ Arany János ismerte ezt a tanulmányt: „Egyébként én még Pesti Divatlapot és Életképeket is olvasok, külön társaságban” – írta Szilágyi Istvánnak.¹¹ Minden jel szerint ez is hozzájárult ahhoz, hogy Arany a „népies eposz” gondolatával foglalkozzék. Az eposzok forrásait Erdélyi szerint „már messze vitték az élettől, valami ködbe, szürkülletbe, »üres égbe«, hol sem adat, sem hagyomány”.¹² Ő is azt kereste, amit Kölcsey „a hajdankor mesés ugyan, de hitelt talált tüneményei”-nek nevezett,¹³ és amit Arany mint epikai hitelt igényelt.¹⁴

Mint a munkáit kiadó és magyarázó T. Erdélyi Ilona írja: „irodalmi programjának tökéletes megvalósulását látta” a *Toldiban*.¹⁵ 1847 elején ismét ő értesítette Aranyt s toldotta be a mű kéziratába az utólag megkapott szakaszokat; Petőfi tőle kérte és olvasta el annak szövegét. A Magyar Szépirodalmi Szemlében megjelent jellemzése szerint Arany „a népi és művelt költő tulajdonait, a legfényesb sikerrel tudá egyesíteni Toldijában”.¹⁶ Költészetfelfogása is hatott Aranyra, aki ezt írta Szilágyi Istvánnak: „Aesthetikai utam az individualizálás elve, minek az ember csak a nevét tanulja meg az aestheticából, a többit maga csinálja”,¹⁷ s a Magyar Szépirodalmi Szemlének arra a számára hivatkozott, amelyben az *Egyéni és eszményi* első része megjelent. Petőfihez is így fordult: „Aestheticai elvem (ha ugyan van valamilyen) határozottan az *egyéniség* (individualitát) elve”.¹⁸ Erdélyi az ugyanott, 1847 elején megjelent, *Berzsenyi Dániel összes művei* című tanulmányában Jean Paul felfogását értelmezve ezt írja: „Ennél ugyanis arról van szó, mennyire volt kiművelve a görög ízlés az ideal és egyéniség (Individualitát) fogalmai körül”.¹⁹

Az „egyéniség vallása” Erdélyi János számára együtt járt az erkölcsi és esztétikai világnézettel, „a szabad emberiség, vagy emberi szabadság vallásával, – hogy csak a tiszta egyéniség igazán emberi méltóság; s ennek a művészetben visszaadása legfőbb dicsőség”.²⁰ Vörösmarty *Cserhalom* című művével szemben – amelyet nem tekintett hőskölteménynek – az volt a legfőbb kifogása, hogy nem látta a „tetre határozó előleges akaratot, tervet, szándékot, tehát *célt* és *eszközt*” s „az eszköznek a cél felé vivő munkásságát és utait”, pedig szükséges, hogy „fatalisticus esetenél nemesebb valami, azaz, emberi, önkényti szabadság, és így belső kényszerűség (Nothwendigkeit) vigye

10 ERDÉLYI János, *Vörösmarty Mihály minden munkái = ITP*, 65, 53.

11 1846. febr. 22. *AJÖM XV*, 28.

12 ERDÉLYI, *Vörösmarty Mihály... i. m.* = *ITP*, 30.

13 *Nemzeti hagyományok = Kölcsey Ferenc összes művei*, szerk. SAUDER Józsefné, SAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 507.

14 *Dózsa Dániel: Zandirhám = AJÖM XI*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 11.

15 T. ERDÉLYI Ilona, *Arany János és Erdélyi János kapcsolata, Az Arany János Társaság Évkönyve*, XIX, Nagykőrös, 1984–1985, 8.

16 *Honderű, XII–XVI.* = ERDÉLYI János, *Irodalmi, színházi közéleti írások és beszédek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 19; a továbbiakban: *ISzKÍB*), 118.

17 1847. szept. 6. *AJÖM XV*, 137.

18 1847. szept. 7. *Uo.*, 142.

19 *ITP*, 142.

20 ERDÉLYI, *Vörösmarty Mihály... i. m.* = *ITP*, 97.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

az eseményeket”.²¹ Ha az általa sokat idézett és követett Hegel *Esztétikájához* viszonyítunk, arra a következtetésre jutunk, hogy Erdélyi drámai hőst kívánt volna látni, hiszen ott a drámában a belső akarat mindennek a lényegi meghatározója, míg az eposzban, írja Hegel, a körülmények és a külső véletlenek ugyanúgy érvényesülnek, mint a szubjektív akarat; az emberi cselekvést kívülről történőnek látjuk, s az emberi tettek meghatározói és létrehozói legalább éppolyan mértékben a körülmények.²²

Erdélyi elemzése nem különböztette meg a drámai és az eposzi hőst. Ha Vörösmarty elbeszélő művére is érvényes a műfaji határokon túllépő drámai hős normája és a jellem meghatározta cselekvény törvénye, akkor egyetemesnek tekinthető az is, amit a kritikus a színművekről szólva állít az emberi akarat szerepéről:

A mai drámában legfőbb uralkodás az egyéniség: előtte a *sors és eset* [azaz véletlen], a régi drámának *fővivői, másod rangba* süllyedtek, s e pont miatt örökre elváltunk a régiektől, [...] minden tettek az önkakaratral bíró egyénben vagyon kezdete s oka, innen minden az ő nyakára esik vissza, és az ember, ha nyögi a megtorlást, úgy lakol, mint arra méltó [...]; míg ellenkezőleg ha – mint a régi drámákban – egy boszuálló isten haragja keveri bajba, veszélybe a szegény halandót; [...] szóval: ha külső szükség ragadja nyakon és minden szenvedésbe hurcolja el az embert; ha az emberrel idegen akarat rendelkezik: akkor neki nincs szabad akarata, ő nem egyéb, mint a sorssal bikaviadalban birkózó szerencsétlen, az istenek boszantó gyönyörűségére.²³

Korszak és felfogás teszi eszerint elavulttá azt, ami külső, s időszerűvé, ami belső okból következik: az tehát, hogy a jellemből következik a cselekvés és annak felelőssége, ember- és világszemléletéből fakad.

Drámai hős és szabad akaratból származó cselekvés: ez Erdélyi irodalmi és életbeli eszménye.²⁴ Nem véletlen, hogy a cselekvést szegezte a világfájdalommal szembe, hogy nem eposzt, hanem drámákat írt, hogy ő írta a Magyar Szépirodalmi Szemle színházi bírálatait, hogy 1848-ban vállalta a Nemzeti Színház vezetését, s hogy így mutatkozott be levelében: „én magam embere, magam ura és szolgálja, de magam műve is vagyok”.²⁵ Érthető, hogy a szó etimológiai értelmében is megkülönbözteti a cselekményt: „cselekvény csak ott lehető, hol jellem rajzoltatik, különben az csak esemény, csak történet”, s megrója azt a költői elbeszélést, amely nem felel meg „azon kívánalomnak, hogy lélekállapot és helyzetek összeütközéséből, saját s épen azon körülményekben lehető

21 Uo., 59.

22 „Ich sagte bereits früher, daß im Drama der innerliche Wille, das, was derselbe fordert und soll, das wesentliche Bestimmende sei und die bleibende Grundlage ausmache von allem, was vor sich geht. [...] Im Epos aber gelten die Umstände und äußeren Zufälle in dem gleichen Maße als der subjektive Wille, und was der Mensch vollbringt, geht an uns wie das vorüber, was von außen geschieht, so daß die menschliche Tat sich nun auch ebensosehr durch die Verwicklung der Umstände bedingt und zuwege gebracht erweisen muß.” Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Ästhetik*, Berlin, 1955, 963.

23 ERDÉLYI, Vörösmarty Mihály..., i. m. = ITP, 98.

24 Bővebben lásd KOROMPAY H. János, A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása, Bp., Akadémiai-Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika), 248–250.

25 *EJLev* I, 125.

cselekvési módot, azaz egyéni cselekvényt fejleszsen, s a pusztá történetit lélektanilag történetivé is tegye”.²⁶

Erdélyi úgy értelmezte az eleve elrendelés tanát, hogy „az emberre ott vár a kötelességteljesítés, ahol a gondviselés munkássági körét kijelöli”,²⁷ küldetését tehát a sorsa rendelte el; a népdalban is az „öröktöli végzet” nyomát látja: „megesett már rajtam, mi meg akart esni”.²⁸ A körülmények nehézségeivel küzdve viszont azt kérdezte, hogy „van-e hát nekem szabad akaratom, vagyok-e hát én erkölcsi lény? Mert bizonyos, hogy tekintetben kell venni az idők és korok alkalmait, meghallgatni a jó tanácsot, engedni a jóakarók intéseinek. Igen, de hol lesz akkor a férfi, aki magát minden hatások ellen és között, ha villanyerővel bírnak is fel tudja tartani? És ez a nagy dolog!”²⁹

Arany a *Zrínyi és Tasso* című munkájában írja:

A drámai hős felidézi a sorsot maga ellen, dacol, küzd vele, s e küzdés alatt bámulatos erőt fejt ki; de mihelyt a fátum legyőzhetlen voltát megismeri, azonnal zsibbad erélye, vergődik ugyan még, de csak magát hálózza be vergődése által, s küzdelme nem küzdelem tovább, hanem a haldokló vonaglása. Ellenben az eposz halálra jegyzett hőse már az első perctől megadja magát a sorsnak; de épen e megadás által tünteti ki nagyságát. [...] Szóval, a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak.³⁰

Erdélyi ideálja tehát egy elrendelt küldetését a fennálló rend ellenében megvalósítani akaró drámai hős; a végzetrel szembeni nyugodt elszánást csodáló Arany eszménye pedig – mint azt Dávidházi Péter monográfiájából tudjuk³¹ – az eposzoké. Arany Homérosz- és Shakespeare-csodálata úgy függött össze életművével, hogy eredeti költészetében a nagyepikum valósult meg, *Endre király* című drámáját viszont megsemmisítette, s ilyen vonzalmi csak Shakespeare- és Arisztophanész-fordításaiban maradtak ránk.

Az – Erdélyi Zsuzsanna szavával – „két ellentétes alkatú, de azonosra törekvő ember”³² másként alkotott és másként élt. Ez a különbség azonban csak domináns módon érvényesülhetett: Erdélyi életében több volt a konfliktusokkal is járó kezdeményezés, de került olyan helyzetbe, amelyben így jellemezte magát: „Szerencsétlenségem, hogy nem vagyok egészen magamé, s nem lehetek egészen az irodalomé. Rendeltetés-e vagy csak esetleg, mindegy: követem s megyek ide oda, mint a ki el-

26 ERDÉLYI János, *Frangepán Kristófné: Költői beszély. Irta Garay János*, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. márc. 7., 154.

27 ERDÉLYI János, [*Pálóczi Horváth Simon búcsúztatása*] = *ISZKÍB*, 513.

28 ERDÉLYI János, *A magyar népdalok* = Uő, *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (*A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai*, 13), 142.

29 *Uo.*, 512.

30 *AJÖM X*, szerk. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962, 366–367.

31 DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 138–150.

32 ERDÉLYI Zsuzsanna, *Arany János és Erdélyi János kapcsolata*, Az Arany János Társaság Évkönyve, XIX. i. m., 16.

tévedt, s keresi a rendes utat.”³³ Aranynak már levelezése is bizonyítja visszahúzó-dóbb és kibékítőbb természetét, de lázadásai neki is voltak, a kollégium otthagytásától *A nagyidai cigányokig*, a *Bolond Istókban* megénekelte villámcsapástól a kitüntetés holtig tartó keresztjéig.

A „rendeltetés” szó mindkettőjük felfogásában központi jelentőségű. A költészet rendeltetése – írta Erdélyi *Az ember tragédiájáról* – a világvigasztaló hivatás.³⁴ „[A]z isten rendelésében nincsen haszontalanság”; „Rendeltetésem pályafutásain” – idézte ugyanő Mikest és Berzsenyit.³⁵ A 19. század történelemformáló törekvéseiről pedig így nyilatkozott: „egy század leckéiben megtanultuk ösmerni kötelességeinket, követni a rendelést, sőt igyekeztünk helyre ütni az ősök mulasztását, kifenni az idők csorbáját”.³⁶

Arany egy ízben az *Isten mindent bölcsen rendelt* címet adta dolgozatcímül tanítványainak;³⁷ „Bölcs Isten az, ki rendel” – olvassuk *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című versében; a *Zrínyi és Tasso* című akadémiai székfoglalójában pedig ezt: „A kereszt mozgalom egyike ama világrázó forradalmoknak, melyeken átal az emberiség nagy lépést tesz gondviselés kitűzte célja, rendeltetése felé.”³⁸

A történelmi és irodalomtörténeti fejlődés, úgy hitték, az ember életéhez hasonlóan összefügg a rendeltetéssel. Erdélyi „összes irodalmunk költészetének organicus fejlődés”-éről,³⁹ „a fejlődés lépcsői”-ről ír;⁴⁰ éppúgy, mint Arany, akinek történetiszemléletében szintén szerepel a fejlődés gondolata mind költészetünkre, mind annak műfajaira – például a „nemzeti dal”-ra – vonatkozólag.⁴¹

Erdélyi több helyen is megemlékezik saját költészet- és kritikátörténeti, Petőfit és Aranyt előkészítő helyéről ebben a fejlődésben: az utána következők jelentősége jóváhagyta ennek jogosságát. Nagy dolog, sőt „fölséges rendeltetés” – írta – a hivatásunknak való megfelelés,⁴² amelynek első feltételét megtalálta Arany János költészetében: „Aztán nem kell ahhoz bölcsészeti könyvtárak átbuvarlása, hogy valaki, természetesen a szellem embere, tisztába jöjjen a rendeltetéssel.”⁴³ Ez a megállapítás Horváth János szintézisében jelenik meg ismét: Arany János 1849 után anélkül, hogy a Petőfivel való barátságot „csak egy szemernyre is megtagadná, hovatovább a maga rendeltetése útjaira tér, teljes tudatossággal igyekszik költői egyéniségét felszabadítani, s ezzel szükségképp a hajlamai szerinti mérsékletet teszi meg kalauzává”.⁴⁴

33 Erdélyi János levele Arany Jánosnak, 1860. nov. 9. = *AJÖM* XVII, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004, 460.

34 *ITP*, 401.

35 *Uo.*, 181, 402.

36 ERDÉLYI János, [*Kazinczy Ferenc emlékezete*] = *ISZKÍB*, 504.

37 *AJÖM* XIII, szerk. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1966, 212.

38 *AJÖM* X, 425.

39 ERDÉLYI János, *Tompa Mihály* = *ITP*, 155.

40 ERDÉLYI János, *Petőfi Sándor* = *Uo.*, 166.

41 ARANY János, *A magyar népdal az irodalomban* = *AJÖM* XI, 400.

42 ERDÉLYI János, *Székfoglaló beszéd* = *ISZKÍB*, 484.

43 *ITP*, 281.

44 HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2005 (Horváth János Irodalomtörténeti Munkái, 1), 436.

Arany nem szólt saját helyéről ebben a fejlődésben. Erdélyi és számos kortársa szerint ő volt, ahogy idéztük, irodalmunk „eddigé legméltóbb képviselője”. Önmagát azonban korántsem így ítélte meg: ezt igazolja a *Letésem a lantot*, a *Honnan és hová?*, a *Mindvégig*, vagy a következő, Jókainak szóló levélrészlet: „életem csendes alkonyán magányos mélázásim közt, tán meglátogatna még olykor a Múzsza s lendíthetnék az irodalomban is valamit, a mit most napi vesződéseim közt, »invita Minerva« tenni képes nem vagyok”.⁴⁵

Amit azonban Arany a magyar irodalom teendőiről vall, láthatólag összefügg az-
zal, amit Erdélyi János Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepén mondott Sárospatakon:

Önfeledés, a rendeltetésnek szem elől tévesztése, az Istentől hagyott küldetésnek föl nem ismerése nagyobb átok a népeken, mint a hadak iszonyai, a döghalál pusztításai, az elemek mostohaságai. [...] [H]alál a nemzetem, mely annyira feledé magát, hogy nem emlékezik kötelességeire, az isteni hagyásra, mely szerint minden népnek saját módja s küldetése van a történetben, saját útja és proféciája a szellemi világban.⁴⁶

45 1876. márc. 29. *Arany János levelezése író-barátaival*, II, Bp., Ráth Mór, 1888, 458.

46 ERDÉLYI, [*Kazinczy Ferenc emlékezete*], i. m. = *ISzKÍB*, 504.